

PROBLEM KONSTRUKCIJE IDENTITETA

- uloga arheoloških nalaza i priloga u konstrukciji etničkih identiteta

Sebastijan Stingl
Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za arheologiju / Odsjek za povijest
E-mail: sstingl@ffzg.hr

Rad se bavi mogućnošću određivanja etničkog identiteta od strane arheologije. Prikazana su, s jedne strane mišljenja Siân Jones i Sebastiana Brathera te Florina Curte s druge strane. Iznesen je naš kritički osvrt na njihove radove. Nastojali smo prikazati važnost uloge arheoloških nalaza i priloga pri određivanju etničke pripadnosti „naroda“ iz vremena velike seobe (4. - 8. st.).

Ključne riječi: *identitet, etnicitet, Siân Jones, Sebastian Brather, Florin Curta, arheološki nalazi, arheološki priloz*

Uvod

Što je to identitet? Je li identitet ono što pojedinac misli o sebi i svojoj okolini, možda mišljenje nekog vanjskog promatrača (ili više njih), ili pak kombinacija tih percepcija? Oko tog pitanja znanstvenici i danas lome koplja, a znak suglasja nije na vidiku. Upitno je hoće li do njega ikad i doći. Još kad shvatimo koliko različitih varijacija identiteta postoji (npr. kulturni, socijalni, etnički itd.), mnogi gube interes za bavljenje tim pitanjem. Marko Pijović dao je jednostavniju definiciju identiteta, definiravši ga kao: „...znanstveni konstrukt koji se odnosi na samopoimanje neke osobe kao odvojenog, odnosno specifičnog i samosvjesnog entiteta, odnosno na shvaćanje ljudi o samima sebi kao pripadnicima određene (specifične) grupe.“⁶⁸

Unatoč problematici tog pitanja, ljudi se njim i dalje bave. Prirodno je da čovjek želi znati tko je, od koga potječu on i običaji koje prakticira sa svojim bližnjima. Sukladno tome, običan čovjek sam sebe identificira na određen način. Međutim ne samo sebe, već i daljnje pretke koji identifikaciju nisu doživljavali kao mi danas. Tu dolazimo do problema. Mrtvi nam više ne govore. Dok iz novijih vremena (npr. 18. i 19. stoljeće), koja su gotovo u potpunosti različita od ranog srednjeg vijeka, što zbog samog identitetskog poimanja ljudi, što zbog vremenskog jačanja međusobne kohezivne snage utemeljene na etničkom identitetu, još postoje pisani zapisi, o vremenu koje nas zanima, razdoblju seobe naroda, gotovo da ih nema od samih pripadnika proučavanih grupa, a oni vanjskih promatrača

⁶⁸ Pijović, „Pristupi proučavanju identiteta“, 11.

(npr. Bizantinaca) nisu „objektivni“. Prije no što krenemo u daljnju raspravu, također bi trebalo pojasniti i pojam „objektivnosti“ odnosno „objektivnog svjedočanstva“. Kao najbolje objašnjenje opet se nameće Pijovićeva misao: „...nešto što bi se moglo nazvati objektivnim u „punom smislu“ te riječi zapravo i ne postoji, budući da su ljudska svjedočanstva gotovo uvijek obilježena nekim specifičnim kontekstima u kojima su nastajala, emocionalnim i drugim stanjima onih koji su ih bilježili i tome slično.“⁶⁹

Koji je cilj ovog rada ako ništa ne možemo sagledati na „objektivan“ način? Unatoč mnogim problemima koji se susreću na tom polju, znanstvenici se i dalje bave određivanjem identiteta davno izgubljenih ljudi i naroda. Prvenstveno se radi o određivanju etničkog identiteta neke zajednice. Laik bi smatrao da su arheolozi i povjesničari pobornici interdisciplinarnosti i suradnje tj. da prihvaćaju zaključke do kojih dolazi jedna, odnosno druga strana. Nažalost, nije uvijek tako. U novije vrijeme postoji veliki broj kritika upućenih arheološkim zaključcima koji idu do te mjere da arheologiji u potpunosti dokidaju mogućnost određivanja etničkih identiteta naroda iz razdoblja njihove seobe, na temelju arheoloških nalaza i priloga. Ovdje je važno naglasiti razliku između nalaza i priloga i to prvenstveno u grobovima jer se identiteti konstruiraju većinom na temelju pogrebnog ritusa određenih grupa. Prvima se smatraju predmeti koji su sastavni dio pokojnikove nošnje, kao na primjer fibule, kopče, pređice, lančići i slično, dok se priložima, kao što samo ime govori, smatra ono što se prilaže pokojniku u grob, kao što su mač, keramičke posude, hrana itd. Zašto nam je ta razlika bitna, vidjet ćemo u predstojećem tekstu. Objasnivši razliku između nalaza i priloga, trebamo se vratiti cilju ovog rada. On nastoji prikazati dvije strane „arheološko-povjesničarskog sukoba“. Jednu predvode Siân Jones i Sebastian Brather. Njihovo je stajalište da se arheolozi ne bi trebali baviti proučavanjem etničkih identiteta. Kao „branitelj“ arheologije i njezina prava na određivanje etniciteta, ističe se Florin Curta. U radu će se ukratko prikazati temeljne teze obaju „tabora“, a potom će se na primjerima nekih arheoloških lokaliteta pokušati pronaći kompromis između navedenih.

⁶⁹ Pijović, „Pristupi proučavanju identiteta“, 21.

„Antiarheološki“ front

Stavovi britanske arheologinje Siân Jones sintetizirani su u članku iz 1999. godine, pod nazivom *Historical categories and the praxis of identity: the interpretation of ethnicity in historical archaeology*. Znanstvenica kritizira kolege, tvrdeći da se arheološki dokazi postavljaju u historijski okvir (pisani izvori), kako bi potvrdili ono što je u njima već napisano.⁷⁰ U našem konkretnom slučaju, to bi značilo da se, na primjer, fibula koja svojim oblikom i ukrasnom podsjeća na one koje su, pretpostavljamo, nosili Alamani, a još je k tome pronađena na području za koje neki izvor tvrdi da je bilo nastanjeno Alanimama, automatski pripisuje tradiciji istih, odnosno, da se posredno pokojnik (ako je riječ o grobnom nalazu) definira kao Alaman ili Alamanka. Unatoč važnosti pisanih izvora, ne možemo im slijepo vjerovati, ali ih se ne bismo smjeli niti odreći, kao što to čine neki znanstvenici smatrajući arheološki materijal mnogo „objektivnijim“⁷¹ od pisanih izvora. Jones smatra kako su i materijalni i pisani izvori produkt subjektivne perspektive, kako njihova autora (pisca, ako je riječ o tekstu, ili pak majstora ako je riječ o predmetu), tako i znanstvenika koji ih proučava, a njihova interpretacija ovisi o socijalnom kontekstu i situaciji u kojima su se navedeni nalazili.⁷² Stoga Jones smatra da ćemo bolje razumjeti izvore i materijal ako u obzir uzmemo procese koji su uključeni u konstrukciju etničkih identiteta.⁷³

Jones prihvaća Barthovu tezu nastanka identiteta kao pokušaj diferenciranja u odnosu na „druge“ u svojoj okolini⁷⁴, ali je nadopunjuje i problemom odnosa snaga unutar grupe koji ovisi o ekonomskim i političkim interesima. Tako razvijen etnički identitet jest, po mišljenju autorice, u odnosu s tipovima materijalne kulture dvosmislen i promjenjiv jer se izraz etniciteta mijenja u različitim kontekstima socijalne interakcije.⁷⁵ Uzevši sve navedeno u obzir, autorica odbacuje mogućnost da arheolozi mogu pronaći odraz „etničkih entiteta“ predstavljenih u pisanim i materijalnim izvorima, osim na nivou čiste apstrakcije.⁷⁶ Siân Jones se stoga zalaže da arheolozi: „*napuste potragu za homogenim, povezanim etničkim grupama i da se fokusiraju na načine u kojima se određeni stilovi*

⁷⁰ Jones, „Historical categories“, 222.

⁷¹ O problematici „objektivnosti“ već je bilo govora u uvodu.

⁷² Jones, „Historical categories“, 223.

⁷³ Isto, 224.

⁷⁴ Za više o toj problematici vidi: Fredrik Barth, „Introduction,“ u *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, ur. Fredrik Barth (Boston: Little, Brown and Company, 1969), 9-37.

⁷⁵ Jones, „Historical categories“, 225.

⁷⁶ Isto, 228.

*materijalne kulture možda mogu uključiti u aktivnu ekspresiju etniciteta u različitim kontekstima.*⁷⁷

Sebastian Brather još je radikalniji u svojim stavovima. Po njegovu mišljenju, arheološke kulture nisu stvarnost, već služe uvođenju reda u arheološki materijal, a pojam homogenosti kulture smatra fikcijom.⁷⁸ Činjenica jest da nema homogene kulture i sigurno je da su neke podjele nastale iz potrebe za pojednostavljanjem i klasifikacijom, ali uopćavati, tako da ne postoje „prošli narodi“ i da ih se „ne može otkriti pomoću arheološkog materijala“ smatramo krajnje neozbiljnim. Zar zbog nekih manjih ornamentalnih razlika na, primjerice fibulama, ne možemo određene ljude u prošlosti staviti pod okrilje neke šire društvene zajednice koja se poistovjećivala s istim precima i običajima, odnosno u današnjem smislu, smatrala pripadnicima određene etničke grupe?

Danas većina arheologa određuje pripadnost nekoj etničkoj grupi na temelju nalaza u ženskim grobovima, prvenstveno fibulama. To znači da se određeni tip fibule koji se prostirao na nekom geografskom području koje je u prošlosti nastanjivao neki narod, a to se vidi prvenstveno iz pisanih izvora, automatski pripisivao tom narodu. Pojednostavljeno, grob s dvije uparene orlovske fibule, ako je pronađen na teritoriju koji su nastanjivali Ostrogoti, bit će pripisan tom etniku. Tu su moguće brojne pogreške zbog trgovine, poklanjanja, miraza i mnogih drugih načina kojima je određeni materijal putovao tijekom prošlosti, ali je zbog količine nalaza na određenom prostoru, u određenom povijesnom vremenu, jasno koji je narod obitavao na kojemu području. Brather to u potpunosti odbacuje tvrdeći da etničke razlike ne postoje na temelju odjeće, već smatra da su određene razlike vidljivije u oružju iz grobova, sagledanih kroz cijela groblja, a ne pojedine grobove.⁷⁹ Taj način, koji je preuzeo od Franka Siegmunda, može biti koristan u praćenju nepokrštenih i bogatijih populacija jer pokrštavanjem, iako ne u potpunosti, prestaje prilaganje oružja i keramike u grobove, a kod nekih se naroda zbog skupoće sirovine i samog oružja, isto nikad nije niti prilagalo pokojniku.

Nadalje, Brather smatra krivim uvriježeno mišljenje da stilske promjene podrazumijevaju etničke. On to demantira tvrdeći kako nalazi i prilazi u grobovima odražavaju socijalni položaj, a ne razlike u odnosu na susjede.⁸⁰ Ta je tvrdnja djelomično točna jer su se samo bogatiji pripadnici društva pokapali s elitnim predmetima, dok su oni

⁷⁷ Jones, „Historical categories“, 229. (vlastiti prijevod).

⁷⁸ Brather, „Ethnic Identities“, 170-171.

⁷⁹ Isto, 153.

⁸⁰ Isto, 157.

siromašniji imali obične funkcionalne predmete od skromnijih materijala. Na taj se način može pratiti socijalna diferencijacija ljudi, što je jedno od pitanja kojima bi se, prema Bratheru, arheolozi trebali baviti.⁸¹ Međutim, ne možemo zanemariti određene stilske karakteristike na tim bogatijim predmetima koje su tijekom nekoliko generacija specifične za neki etnik. Iako imaju socijalnorazlikovnu funkciju, smatramo da se ne smije zanemariti niti njihova etničnost. Čak i ako je neki pripadnik elite nosio predmet karakterističan za neki drugi narod, kao što su rimske časničke fibule, na temelju ostalih predmeta pronađenih u tom grobu i u onim okolnima na nekropoli, mogu se uočiti stanovite međusobne sličnosti ili razlike u odnosu na druge narode.

Koliko su arheološke kulture homogene, ako imaju regionalne specifičnosti, koliko su pouzdane granice ako nema unutarne homogenosti, te jesu li ti pojedini znaci etničkog identiteta rješenje, tri su pitanja koja Brather postavlja.⁸² Granice nikad nisu bile pouzdane i u to su doba, ako se uopće o njima može govoriti, bile vrlo fluidne, ali to opet ne može biti argument za nepostojanje nekih zajedničkih karakteristika koje bismo danas preveli kao etnički identitet nekog naroda. Homogenost je nešto što ne postoji niti u današnjem modernom svijetu, a još je teže očekivati da je to nekad postojalo. Jednostavno nije moguće da jedna kulturna (etnička) grupa sadržava sve elemente kulturnih artefakata neke veće zajednice pod čijim se okriljem nalazi.⁸³ Brather smatra kako ljudi nemaju samo jedan, već više identiteta, te je onaj etnički, ako uopće postoji, samo jedan u „moru“ identiteta. On tvrdi da: „*ako materijalna kultura nosi simboličko značenje, i ako ga arheologija može pronaći, interpretacija tog značenja kao znaka etničke važnosti može biti samo jedna od više aspekata jer ljudi imaju više različitih identiteta.*“⁸⁴

U svom članku *Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of the Alamanni*, Brather vrlo radikalno zaključuje kako je bilo koji dio materijalne kulture mogao dokazivati etnički identitet, a možda niti jedan od tih znakova tadašnjim ljudima nije bio bitan.⁸⁵ Po njegovu mišljenju arheološki su izvori nijemi svjedoci koji mogu davati informacije samo preko usporedbi i analogija.⁸⁶ Smatra da nema direktne veze između arheoloških nalaza i prošlih identiteta, a arheologiju kao znanost postavlja negdje između

⁸¹ Brather, „Ethnic Identities“, 150.

⁸² Isto, 168-169.

⁸³ Curta, „Some remarks on ethnicity“, 163.

⁸⁴ Brather, „Ethnic Identities“, 169.

⁸⁵ Isto, 172.

⁸⁶ Isto, 173.

kulturne antropologije i povijesti.⁸⁷ Socijalne strukture, ekonomska povijest i povijest kulture, pitanja su koja bi, po Bratheru, arheologija trebala proučavati⁸⁸, umjesto da „gubi“ vrijeme u potrazi za etničkim identitetima.

U uvodu za zbornik radova *Archaeology of Identity / Archäologie der Identität*, Walter Pohl donosi niz teza koje se djelomično poklapaju sa zaključcima Siân Jones i Sebastiana Brathera. Zanimljivo, Pohl ne odbacuje postojanje etničkih identiteta. Smatra da su se mijenjali, ali da nisu bili u potpunosti fluidni, što se kroz povijest ogledalo u mnogim slučajevima kad su ljudi zadržali svoju identifikaciju iako je bilo profitabilnije prikloniti se pobjednicima.⁸⁹ Pohl razlikuje čak deset vrsta etničkih identifikacijskih oznaka, počevši od manjih lokalnih seoskih grupa koje povijesni izvori gotovo i ne spominju, pa sve do izmišljenih ili ponovno upotrijebljenih imena davno nestalih ili pokorenih ljudi, za čiji primjer uzima Burgundane i njihovo kraljevstvo.⁹⁰ Unatoč navedenom, autor smatra da je arheološka potraga za etničkim identitetima teško moguća. Kao primjer naveo je pokop pape Ivana Pavla II. iz 2005. godine. U sarkofagu nije bilo položeno ništa što bi ukazivalo da je riječ o papi. Najbliže toj identifikacijskoj oznaci, budući istraživači (u slučaju da svi drugi pisani izvori o pokopu budu izgubljeni) mogli bi pronaći u 27 vatikanskih novčića koji su označavali godine njegova pontifikata.⁹¹ Autorov zaključak čini nam se najbolje prenijeti u cijelosti: *„It is up to debate whether, and in what cases, the agency and the ethnic practice of a people described in the sources may have left traces in the archeological record. If archeological methods can lead to historical conclusions, it is not the straightforward identification of any given material with the ethnic group. Many types of evidences are not ethnically significant. But I would hope that an archaeology of identity, where it is possible, can offer more than simple classification - rather, detect the traces of the many shades and changes of ethnic identity in the context of other forms of identification.“*⁹²

⁸⁷ Brather, „Ethnic Identities”, 174.

⁸⁸ Isto, 150.

⁸⁹ Pohl, „Archaeology of identity”, 12.

⁹⁰ Isto, 15-17.

⁹¹ Isto, 18.

⁹² Isto, 23.

Florin Curta – „branitelj arheologije“

Člankom *The elephant in the room. A reply to Sebastian Brather*, Florin Curta se, napadajući Brathera da pokušava odvojiti arheologiju od povijesti, postavio kao svojevrsan zaštitnik prava arheologa da se bave proučavanjem etničkih identiteta. Napuštanjem etničkih interpretacija, arheologija bi, po Curtinu mišljenju, izgubila smisao povijesne discipline.⁹³ Od ustanovljenja arheologije, kao akademske discipline još krajem 19. stoljeća, identifikacija prošlih etničkih grupa bila je jedan od njezinih glavnih ciljeva.⁹⁴ Današnji se njemački arheolozi pokušavaju riješiti „Kossinnina duha“, odnosno njegove teze da se strogo definirana područja arheoloških kultura moraju podudarati s prostorom na kojem su živjeli određeni ljudi i plemena (narodi).⁹⁵ Za Bratherovu kritiku kulturne povijesti tvrdi kako je malo drugačija verzija iste jer ga njegovo odbacivanje etničkih interpretacija vraća natrag u kulturnu historiju.⁹⁶ Curtina ključna misao jest da: „ (...) *ako materijalna kultura odražava ekonomske, socijalne ili kulturne procese, nema razloga vjerovati da ne može odražavati, iako indirektno, socijalne identitete, uključujući etnicitet.*“⁹⁷ Na Bratherovu tvrdnju kako ne možemo shvatiti značenje, duhovnu pozadinu ili važnost kulturnih tradicija prošlih mentaliteta i ideja, unatoč tome što ih vidimo, odgovara potvrdno, da nećemo shvatiti motivacije koje stoje iza individualnih akcija prošlih ljudi, ali mu kontrira tvrdnjom kako su nalazi vrlo značajni u interpretaciji, jer se sastoje od produkata tih akcija.⁹⁸ Upravo nalazima Curta pridaje veliku važnost jer tvrdi kako baš stvari poput odjevnih elemenata (fibule, kopčice, pređice...), zajedno s govorom, načinom života i prehranom (što je također vidljivo kod populacija koje u pogrebnom ritusu, bilo da je riječ o incineraciji ili inhumaciji, prilažu hranu uz pokojnika) čine etnicitet. Iz toga, dakle, proizlazi da je materijalna kultura aktivni element etničkog identiteta, a ne samo njegova pasivna refleksija.⁹⁹

Posebno se oštro okomio na Bratherov zaključak o pitanjima kojim bi se arheolozi trebali baviti postavljajući mu protupitanje bi li, Franku ili Slavenu, u ranom srednjem vijeku ekonomski, socijalni i kulturnohistorijski fenomeni imali ikakva smisla.¹⁰⁰ Oni bi se

⁹³ Curta, „The elephant in the room“, 164.

⁹⁴ Curta, „Ethnic identity“, 2507.

⁹⁵ Curta, „Some remarks on ethnicity“, 161.

⁹⁶ Curta, „The elephant in the room“, 165.

⁹⁷ Isto, 167. (vlastiti prijevod).

⁹⁸ Isto, 168.

⁹⁹ Curta, „Ethnic identity and archaeology“, 2509.

¹⁰⁰ Curta, „The elephant in the room“, 168.

razlikovali od drugih korištenjem specifičnih broševa, oružja, ukrašavanja keramike i zapravo su bili nositelji arheoloških kultura, kojima su, vjerojatno svjesno predstavljali svoj etnički identitet drugima.¹⁰¹ Uloga tih predmeta bila je mobilizirajući faktor u borbi s nekom drugom grupom za resurse.¹⁰² Naglašavajući važnost ženske nošnje, koju je Brather olako odbacio, Curta tvrdi kako su žene simbolizirale etnički kolektiv i bile biološki reproducenti etničke grupe, jer je kultura te iste grupe često strukturirana oko institucija vezanih uz ženski rod, kao što su primjerice brak i obitelj.¹⁰³ Ova tvrdnja je, za razliku od ostalih, ipak malo „prenategnuta“ jer previše zanemaruje ulogu muškarca koji je u prošlim, mahom patrijarhalnim društvima, ipak imao važniju ulogu jer je on prehranjivao obitelj, dok se ženina važnost oslanjala na reproduktivnu funkciju i odgoj djece. Za Curtu, materijalna se kultura indirektno odražava na socijalne, ekonomske i kulturne procese. Njegovo mišljenje najbolje se vidi u završnom dijelu članka, a prenijet ću ga u cijelosti, na engleskom jeziku, kojim je članak pisan: *„For if the material culture patterning is not the result of deliberate choices inspired by a desire to mark difference, then the habitus is nothing but a cultural 'norm', whose consequences are always outside the awareness of the actors and always working 'behind their back'. In other words, the Franks and the Alamans were different without knowing it. Such a conclusion is in direct contradiction to Brather's otherwise firm conviction that ethnicity is a matter of complex representation of the entire culture and of common origin, and not an objective combination of traits.“*¹⁰⁴

Čitajući radove Danijela Džina čini nam se da je „na strani“ Florina Curte, odnosno da smatra da nam kulturna historija još mnogo toga može otkriti. Ta metodologija, tzv. *Culture-history*, bazira se na tipologiji predmeta temeljem koje su definirane arheološke kulture postale ključ za određivanje etničkog identiteta zajednica, dok je rasprostranjenost određenih predmeta u prostoru upućivala na migracije promatrane skupine.¹⁰⁵ Džino stoga smatra: *„Neosporno je da određeni predmeti nose poruke o ljudima koji su se njima koristili te da su konteksti i značenja koji su proizlazili iz korištenja tih predmeta aktivno prenosili i definirali širok spektar identiteta, uključujući i etnicitet.“*¹⁰⁶ Osim navedenog, izdvojili bismo još jedan citat istog autora, ovog puta iz knjige *Becoming*

¹⁰¹ Curta, „Ethnic identity and archaeology“, 2509.

¹⁰² Isto, 2511.

¹⁰³ Isto, 2512.

¹⁰⁴ Curta, „The elephant in the room“, 169.

¹⁰⁵ Džino i Domić Kunić, *Rimski ratovi*, 19.

¹⁰⁶ Isto

Slav, Becoming Croat: „However, it is important to note that ethnicity is usually formed out of a few cultural elements that are used to mark the identity, rather than through the wholeness of the culture.“¹⁰⁷

Znakovi etničkog identiteta na nekim grobljima

Čitajući Brathera i njegove pristalice, dolazimo do zaključka kako je potraga za korijenima današnjih modernih europskih naroda, u arheološkom materijalu seobe naroda, besmislena. Ta tvrdnja nije u potpunosti bez pokrića, ali je previše poopćena. Naravno, teško je očekivati da, u poimanju zajedništva i pripadnosti nekom narodu, ranosrednjovjekovni German i današnji Nijemac imaju slično mišljenje. To je nemoguće, ako ni zbog čega drugoga, onda zbog golemog razdoblja koje ih razdvaja i brojnih povijesnih događaja koji su se u međuvremenu dogodili. Ipak, ne možemo se prikloniti Bratheru jer je zaista nemoguće zamisliti da ti „pranarodi“ nisu posjedovali nikakav osjećaj zajedništva, odnosno pripadnosti nekom etnosu. Ne može se reći da su živjeli u svijetu u kojem smo „svi isti“, odnosno da nisu poznavali razliku između „nas“ i „drugih“. Neki znanstvenici, pobornici lingvističke teorije, daju zanimljiv primjer razlikovanja Slavena od Germana. Današnji naziv za Nijemce, očito potječe od staroslavenske riječi *němьci*, koja je označavala nijeme ljude, one koji ne znaju govoriti, odnosno zapadne germanske susjede starih Slavena. Ako uzmemo taj podatak točnim: „*Slaveni bi na taj način bili braća po jeziku*“.¹⁰⁸ Danas postoje i mnoge regionalne razlike. Tako će današnji Bavarci uvijek ponosno naglasiti tko su, istovremeno se ne distancirajući u potpunosti od ostalih Nijemaca, ali uz jasno naglašenu posebnost. Sličan primjer bi se mogao pronaći u Hrvatskoj u razlici između, na primjer, Dalmatinaca i Slavonaca. Iako se svi smatraju Hrvatima, većina će uvijek naglasiti svoju regionalnu odrednicu. Ako dakle i danas postoje takve razlike u modernim društvima, onda su zasigurno postojale i u vremenu seobe naroda. Osim razlike koju su, možda, izricali u usmenoj komunikaciji, vidljive su razlike i u „modi“ odnosno u materijalu koji arheolozi proučavaju. Zasigurno su neki predmeti bili odraz socijalnog položaja, ali se ne smije zanemariti i njihova potencijalna uloga etničkog razdvajanja od nekih „drugih“ ili uloga etničke identifikacije. U sljedećim ulomcima, na primjerima nekropola iz nekadašnje provincije Dalmacije i današnje Slovenije, pokušat

¹⁰⁷ Džino, *Becoming Slav*, 36.

¹⁰⁸ Pleterski, „Etnogeneza Slavena“, 10.

ću prikazati vidljivu razliku u materijalu, na temelju koje se jasno mogu razlikovati grupe ljudi koje su zasigurno posjedovale neki zajednički etnički identitet.

Knin-Greblje naziv je za lokalitet koji se nalazi na padini brda Spas. Riječ je o groblju na redove, na kojem ukopi počinju u 5. stoljeću, a koristi se tijekom cijelog 6. stoljeća. To je najveća nekropola u tadašnjoj provinciji Dalmaciji, a na njoj su se ukapali stanovnici tadašnjeg kaštela *Curcuma*.¹⁰⁹ U većini slučajeva, posrijedi su ukopi romaniziranih i kristijaniziranih starosjedilaca, ali postoji i nekoliko grobova koji pripadaju istočnim Germanima, prvenstveno Ostrogotima (grobovi 47, 55, 172 i 173), a definirani su ženskim ukopnim materijalom.¹¹⁰ I Jones i Brather ustaju protiv automatizma u pripisivanju određenog materijala nekom etniku na temelju pisanih izvora u kojima je zapisano da su u nekom trenutku u prošlosti na nekom mjestu obitavali pripadnici određene etničke skupine, no činjenica je da se navedeni ostrogotski grobovi na našem lokalitetu podudaraju s ostrogotskom vladavinom nad dalmatinskom provincijom, tj. razdoblje oko 500. godine, do najkasnije 537. godine, što je historijski potvrđeno za Burnum.¹¹¹ Od četiri navedena groba, valja izdvojiti grobove 172 i 173. Oba groba bogata su nalazima pa se jasno daje naslutiti kako je riječ o istaknutim pripadnicama višeg sloja. U grobu 172 pronađeno je 16 zlatnih pločica srcolikog oblika, srebrna stilus igla koja je služila kao ukosnica, srebrni prsten s ugraviranim slovom M na kruni, masivna rimska fibula sekundarne upotrebe, predmet nalik na ključ, željezni nožić, ulomci srebrnog lima i brončane žice, 20 komada zrna izrađenih od različitih materijala, brončana karičica i glineni pršljen.¹¹² Unatoč nespecifičnim ostrogotskim priložima, posljednji je najznačajniji za našu temu jer je stavljanje vretena s pršljenom u šaku pokopane žene izrazito germanski običaj, a grob je, kao i susjedni 173, datiran u rano 6. stoljeće koje se, kao što je ranije navedeno, podudara s vremenom boravka Ostrogota u Dalmaciji.¹¹³ Pršljeni su pronađeni i u grobovima 55 i 204. Dok se za grob 55 sa sigurnošću može tvrditi da je riječ o ostrogotskom ukopu, za grob 204 to nije moguće jer je gotovo u potpunosti uništen. Grob 173 ima manje nalaza od groba 172, ali su vrlo bogati i značajni. U njemu je pronađen ukrasni povež od zlatnih lamela, srebrna kopča s ostacima pozlate, srebrni prsten, brončana i željezna karika.¹¹⁴ Kopča pronađena u ovom grobu najraskošniji je ostrogotski

¹⁰⁹ Vinski, „Rani srednji vijek”, 53.

¹¹⁰ Vinski, „Razmatranja o iskopavanjima”, 33.

¹¹¹ Vinski, „Rani srednji vijek”, 53.

¹¹² Simoni, „Knin-Greblje”, 100.

¹¹³ Vinski, „Razmatranja o iskopavanjima”, 31.

¹¹⁴ Simoni, „Knin-Greblje”, 102.

artefakt na lokalitetu. Ukrašena je motivom dvoprutih pletenica, a na završecima alke su dvije zoomorfne glavice. Pravokutni je okov ukrašen rovašenjem i niveliranjem, a na rubovima su sačuvana ležišta za almandine.¹¹⁵ Ne možemo isključiti mogućnost importa te kopče iz ostrogotske Italije, ali druga podudarnost ide u prilog tome da je riječ o ostrogotskom grobu. Riječ je o ulomcima zlatne žice na glavi pokojnice. Ukrašen je u obliku slova V, a zlatne niti su teške otprilike 2,020 mg, a dimenzije su od 0,75 do 1,25 mm.¹¹⁶ Riječ je o preostatku nekadašnjeg brokata koji je služio kao ukras za glavu. Žica je bila vezana za tkaninu, ali ona nije sačuvana. Takvi, brokatni povezi na glavama, koristili su se za pridržavanje frizure, ali i kao ukrasna vela koja su, germanski vladajući slojevi 6. stoljeća, širom Europe nosili kao dijelove svečane nošnje.¹¹⁷ Slučajnost ne može biti ni tako blizak ukop dvaju osoba ostrogotske pripadnosti jer su dva groba jedan do drugoga. Na ostalim grobljima koja se nalaze u provinciji Dalmaciji, gotovo je identična situacija. Groblja su pretežno domaćeg, starosjedilačkog stanovništva uz poneki germanski ukop, većinom ostrogotski, a sva datiraju u razdoblje za koje smo utvrdili da pripada periodu ostrogotske vlasti nad provincijom (rano 6. stoljeće). Navest ću neke primjere: Rakovčani kod Prijedora, Duvno-Korita, Unešić kod Drniša, Han Potoci kod Mostara itd.¹¹⁸

Slovenska groblja 6. stoljeća slična su onima iz provincije Dalmacije. Uz grobove starosjedilačkog stanovništva, postoji i manji broj germanskih, većinom ostrogotskih i langobardskih ukopa. Primjeri su manja groblja Rifnik kod Celja i Ljubljana-Dravlje, a posebno se ističe nekropola kod Kranja. Riječ je o najvećoj nekropoli razdoblja seobe naroda na teritoriju bivše Jugoslavije, sa 700 do 750 grobova na redove.¹¹⁹ Ljudi koji su pokopani na nekropoli živjeli su u kaštelu *Carnium*. Ostrogotska posada u njemu je boravila u ranom 6. stoljeću do oko 540. godine, dok je langobardskim zauzećem panonske Savije, sredinom istog stoljeća, uz dopuštenje cara Justinijana stigla langobardska posada koja se ondje zadržala skroz do kraja 6. stoljeća. Langobardskih ukopa, zbog brojčano jače posade, ima više od ostrogotskih. Unatoč sličnosti nalaza u nekim grobovima, jasno se mogu razlikovati germanski od starosjedilačkih grobova, prvenstveno po tzv. S-fibulama i fibulama s ptičjim motivima koji su germanski predmeti. Langobardi se od ostalih razlikuju po specifičnom krstolikom nakitu, raznim iglama

¹¹⁵ Vinski, „Razmatranja o iskopavanjima“, 22.

¹¹⁶ Dragičević, „Ukrasni povezi“, 239.

¹¹⁷ Vinski, „Razmatranja o iskopavanjima“, 23.

¹¹⁸ Vinski, „Rani srednji vijek“, 54.

¹¹⁹ Isto, 55.

ukosnicama, ali i po oružju u muškim grobovima koje je karakteristično za Langobarde. Riječ je o opremi langobardskog ratnika.¹²⁰

Korištenje karakterističnih predmeta, osim što je vjerojatno pokazivalo različiti socijalni položaj, zasigurno je prikazivalo i razliku u odnosu na okolinu. Situacija na nalazištu Knin-Greblje uistinu je kompleksna jer su, zbog ostrogotske uprave, isti bili viši na društvenoj ljestvici. S druge strane, ta tvrdnja se lako može pobiti i bogatim starosjedilačkim nalazima kao što su oni iz groba 120 koji spada među najbogatije grobove na lokalitetu.¹²¹ Pod svjetlom Bratherove teorije bi se, ako pojedini nalazi ne prikazuju etnički identitet, moglo postaviti pitanje kako to da, iako jednako bogati, nalazi nisu toliko slični zbog raznih karakteristika koje pripadaju, u našem konkretnom slučaju, starosjedilačkom dalmatinskom etnosu, odnosno onom ostrogotskom? Važno je naglasiti kako ovdje nije riječ o antagonizmu pripadnika dvaju „naroda“, već vjerojatno samo o potrebi da se, uz naglašavanje socijalne razlike, prikaže i etnička pripadnost. Almut Schülke u svojem članku *On Christianization and Grave-Finds* pokušava dokazati različite načine na koje pojedini predmeti, bez da ih je pokojnik koristio, ili bez da su mu oni išta značili, mogu završiti u njegovu grobnom inventaru. Primjer za to motiv je križa koji se pojavljuje u nekim grobovima. Isti je sigurno proizveden u kršćanskom kontekstu, ali je, bilo putem trgovine, poklona, ratnog plijena, ili jednostavno ubačen od rođaka tuđom inicijativom (primjerice misionara ili jednostavno njih samih ako su bili vjernici), završio u grobu kao prilog.¹²² Iako se ovaj primjer prvenstveno odnosi na religijski identitet, može poslužiti i za temu etničkog identiteta. U krajnjem slučaju, zašto neka osoba, ako joj se određeni običaj novopridošli ljudi sviđa, ne bi preuzela neke elemente, što zapravo i jest bit asimilacije, temeljem koje su nastali današnji narodi. Međutim, ako je to istina, morao je doći predstavnik / predstavnici novog naroda, koji su vjerojatno pokopani u skladu sa svojim običajima. Zar je to nešto drugo negoli prikazivanje etničkog identiteta? Već samo postojanje „drugih“ ili „novih“ koji dolaze u razdoblju seobe naroda podrazumijeva postojanje nekog etnika. Identitet nije pasivan, već se i on razvija. Istočni, Zapadni i Krimski Goti, su, kao što im ime govori, Goti, ali su se vremenom odvojili jedni od drugih i počeli razvijati vlastite identitete, među kojima zasigurno i onaj etnički. Kao što Rimljaninu zasigurno nije bilo ugodno biti prozvan Barbarom, isto tako Gepidu nije bilo

¹²⁰ Vinski, „Rani srednji vijek“, 57.

¹²¹ Vinski, „Razmatranja o iskopavanjima“, 19.

¹²² Schülke, „On Christianization“, 91.

drago biti prozvan Ostrogotom. Napominjem da se ovdje ne treba baviti konkretnim nazivima jer su, prvo, vrlo vjerojatno mnogi nazivi tvorevina rimskog / bizantskog svijeta, a drugo jer su zasigurno sve grupe imale neki svoj naziv za vlastitu zajednicu, kao i neki drugi naziv za onu susjednu. Zar već to nije dovoljno da bi odredili postojanje etničkih identiteta i na samom početku ranog srednjeg vijeka?

Kojim putem krenuti dalje?

Arheologija je u uskoj vezi s poviješću. Povijest ne može ignorirati arheologiju, kao što niti arheologija ne može ignorirati povijest. Potrebna je čvrsta interdisciplinarnost tih dviju, u znanstvenom smislu, vrlo sličnih disciplina. Obje su, u ne tako davnoj prošlosti bile iskorištene u „prljave“ političke svrhe. Svijetu je najpoznatiji primjer uzvišavanja njemačke rase za vrijeme zločinačkog nacističkog režima. Čovjek bi pomislio da smo se u modernom vremenu ipak odmakli od tako niskog i poopćenog razmišljanja, ali nažalost nismo. Narodima na području bivše Jugoslavije, rat devedesetih vrlo je svjež primjer iskorištavanja arheologije i povijesti u propagandne svrhe. Članak Predraga Novakovića *The Present makes the past: the use of archaeology and changing national identities in former Yugoslavia* daje pregled nacionalističkih diskursa koji su se u zadnjem desetljeću razvili kod svih naroda bivše Jugoslavije. Oni su nastajali kroz tri fenomena usko povezana uz dvije spomenute znanstvene discipline: pojavljivanje autohtonističkih teorija, ponovno otkrivanje srednjovjekovne povijesti i jačanje utjecaja Crkve.¹²³ Unatoč našem neslaganju s nekim dijelovima rada, u njemu su prikazani apsurdni politika kojima su, pomoću pseudopovijesnih teorija i dvojbenih arheoloških nalaza, političari raznih nacija pokušavali dokazati svoja podrijetla od drevnih naroda, na primjer Slovenci od Etruščana¹²⁴ ili pak Srbi od Egipćana.¹²⁵

Ovo su ekstremni primjeri do kojih, nadajmo se, više neće doći. Naš je problem definiranje etničkog identiteta srednjovjekovnih populacija. Smiju li arheolozi njih određivati ili ne? Postoje li uopće, te ako postoje, kako ih odrediti? Nadam se da je ovaj rad doprinio potvrdnom odgovoru na ova pitanja. Po našem mišljenju, etnički identiteti postoje i njima se arheologija mora baviti. Ipak, ni s jednim se zaključkom ne smije

¹²³ Novaković, „The present makes”, 183.

¹²⁴ Isto, 184.

¹²⁵ Isto, 185.

prenageliti, bez traženja analognih primjera i iščitavanja povijesnih izvora, ako su dostupni. Međutim, ako postoje povijesni dokazi o prisustvu nekog „naroda“ na nekom području, te ako su arheološkim materijalom isti potvrđeni, zaista ne postoji razlog zašto neki arheolog pojedini grob ne bi smio pripisati Ostrogotu, Langobardu ili starom Hrvat. Dok se radi metodološki ispravno i na ranije naveden način ne bi trebale postojati prepreke arheološkom pravu na određivanje identiteta. Skeptici se uvijek mogu prikloniti Keithu Jenkinsu i njegovu zaključku da nikad ništa ne možemo znati sa sigurnošću,¹²⁶ ali tako znanost ne ide naprijed već nazaduje. Međutim to je već neka druga tema.

Bibliografija

- Barth, Fredrik. „Introduction”, U: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Fredrik Barth, ur. Boston: Little, Brown and Company, 1969., 9-37.
- Brather, Sebastian. „Ethnic Identities as a Construction of Archaeology: The Case of the Alamanni”, U: *On Barbarian Identity*, Andrew Gillett, ur. Turnhout Brepols Publishers, 2002., 149-175
- Curta, Florin. „Medieval archaeology and ethnicity: where are we?”, *History Compass* 9, br. 7 (2011): 537-548.
- Curta, Florin. „Ethnic identity and archaeology”, U: *Encyclopedia of Global Archaeology*, Claire Smith, ur. New York: Springer Reference, 2014., 2507-2514.
- Curta, Florin. „Some remarks on ethnicity in medieval archaeology”, *Early Medieval Europe* 15, br. 2 (2007): 159-185.
- Curta, Florin. „The elephant in the room. A reply to Sebastian Brather”. *Ephemeris Napocensis* 23 (2013), 163-174.
- Dragičević, Magdalena. „Ukrasni povezi za glavu s nalazišta Greblje u Kninu”. *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 15 (veljača 1986): 237-241.
- Džino, Danijel. *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*. Leiden, Boston: Brill, 2010.
- Džino, Danijel i Alka Domić Kunić. *Rimski ratovi u Iliriku*. Zagreb: Školska knjiga, 2013.
- Jenkins, Keith. *Promišljanje historije*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
- Jones, Siân. „Historical categories and the praxis of identity: the interpretation of ethnicity in historical archaeology”, U: *Historical Archaeology: Back from the Edge*, Pedro Paulo A. Funari, Martin Hall, Siân Jones, ur. London, New York: Routledge, 1999., 219-232.
- Novaković, Predrag. „The present makes the past: the use of archaeology and changing national identities in former Yugoslavia”. U: *Auf der Suche nach Identitäten: Volk - Stamm - Kultur - Ethnos*, Sabine Rieckhoff, Ulrike Sommer, ur. Oxford: Archaeopress, 2007., 181-192.
- Pijović, Marko. „Pristupi proučavanju identiteta u prošlosti”, *Historijska traganja* 8 (2011): 9 – 60.
- Pleteriški, Andrej. „Etnogeneza Slavena – metode i procesi”, *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 40 (2013): 7 – 30.

¹²⁶ Za više o toj problematici vidi: Keith Jenkins, *Promišljanje historije* (Zagreb: Srednja Europa, 2008).

- Walter Pohl. „Archaeology of identity: introduction”, U: *Archaeology of Identity / Archäologie der Identität*, Mathias Mehofer, Walter Pohl, ur. Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010., 9-24.
- Schülke, Almut. „On Christianization and Grave-Finds”, *European Journal of Archaeology* 2, br. 77 (1999): 77-106.
- Simoni, Katica. „Knin-Greblje – kataloški opis grobova i nalaza.” *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 19 (siječanj 1991): 75-119.
- Vinski, Zdenko. „Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine”, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, br. 1 (srpanj 1972): 47-71.
- Vinski, Zdenko. „Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje”, *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 19 (siječanj 1991): 5-73.

THE PROBLEM OF THE IDENTITY CONSTRUCTION – the role of the archaeological finds and contributions of the ethnical identities

The paper discusses the ethnical identity and its definition given by archaeologists. The main sources used in the paper are the articles written by Siân Jones, Sebastian Brather and Florin Curta in order to demonstrate the different points of view on this subject given by those scientists. According to Jones and Brather, it is impossible to define the ethnical identity of the nation. On the opposite, Curta claims it is possible. The author of the paper gives his opinion on this topic which is supported by some Curta's ideas and excavations on the necropolis Knin Greblje and Kranj. He considers that ethnical identities exist and the archaeologists should discuss and define them. Their research should be supported by written sources and the results of the excavations. If they stick to this methodology, archaeologists could define “ethnical identities” from the 4th till 8th CE.

Keywords: *Identity, ethnicity, Siân Jones, Sebastian Brather, Florin Curta, archaeological finds, archeological contributions*